

POSAVSKA KRAJINA/GRANICA OD 1718. DO 1739. GODINE¹

THE SAVA MILITARY BORDERLAND, 1718 - 1739

Drago Roksandić

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
drago.roksandic@ffzg.hr

Primljeno/Received: 23. 7. 2007.

Prihvaćeno/Accepted: 2. 10. 2007.

Rad ima dvije pozitivne recenzije:

UDK/UDC 930.2:94(497.5-3 Posavina-04)"17"

94(497.5-3 Posavina-04)(093)

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Sažetak:

Autor analizira izvore i literaturu o Posavskoj krajini od 1719. do 1739. godine, između Požarevačkog i Beogradskog mira, kao jednoj od porječnih krajina, i to u razdoblju transformiranja habsburških zemalja u dvorskoapsolutističku Habsburšku Monarhiju. Usredotočujući se na razdoblje kada je Posavska krajina uključivala područja s obje strane rijeke Save, autor je ispitao kako je taj vojnokrajinski sustav funkcionirao, imajući na umu da je on tada bio vojna ustanova i instrument kontrole međunarodne robne razmjene, kao i sanitarni kordon u nastanku.

Ključne riječi: Sava, Posavska krajina, Slavonija, Bosna, Habsburška Monarhija, Osmansko Carstvo, Požarevački mir, Beogradski mir, Vojna krajina, sanitarni kordon, trgovina, merkantilizam

Key words: the Sava River, the Sava Military Border, Slavonia, Bosnia, the Habsburg Monarchy, the Ottoman Empire, Peace Treaty of Passarowitz, Peace Treaty of Belgrade, Military Border, cordon sanitaire, trade, mercantilism

U vojnokrajinskoj historiografiji odavno su uočene promjene nazivlja kojim se od 16. do 19. stoljeća atribuiralo vojnokrajinske sustave u habsburškoj vlasti. Uočeno je da se u ranijim razdobljima, u istom vremenu, iste sustave moglo različito nazivati, dakako, ovisno o tome tko je kada što imenovao. Isto tako je uočeno da je u kasnijem razdoblju, s apsolutističkom

¹ Temama ovog članka bavio sam se više puta u duljem rasponu: prvo, Ph.D. Course on Comparative Methods (I) (Budimpešta, 1. listopada 1998.: J. Musil, A. Rieber, D. Roksandić); drugo, predavanje *Urban Structures at the Frontier Between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire in the First Half of the 19th Century* (Lecture Series: Comparative Social History of Central and Eastern Europe in the 19th and 20th Centuries (CEU History Department, December 16, 1998)); treće, predavanje u Forumu Bosna u Sarajevu, 10. svibnja 2002.: *Hrvatska i bosanskohercegovačka višegraničja u komparativnoj historijskoj perspektivi*; četvrto, priopćenje na međunarodnom znanstvenom skupu *Habsburg-Ottoman Twin Cities on the Cordon Sanitaire in the 18th Century* (»The Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy in the Modern Period«, Wien, 22. - 25. September 2004). Jedan članak s tim u vezi, sadržajno vrlo različit od ovoga, tiskan je pod naslovom »Imperijalna granica i sanitarni kordon« (*Ljetopis* 2004. Zagreb, 2004., str. 123-141).

integracijom vojnokrajiskog sustava u Habsburškoj Monarhiji sredinom 18. stoljeća, nazivlje prvi put bilo ujednačeno u razmjerima cijelog imperija. Jedan fenomen, vrlo uočljiv u prvoj polovici 18. stoljeća, ipak nije izazvao pozornost koju neupitno zavređuje.

Vojnokrajiski sustavi u svojoj najranijoj povijesti, u 16. stoljeću, pretežno su bili zemaljski atribuirani (primjerice, Hrvatska krajina, Slavonska krajina), da bi potom, jačanjem habsburško/unutrašnjoaustrijskog utjecaja u vojnokrajiskim sustavima, počeli prevladavati nazivi koji su referirali na središta moći novostvorenih sustava (primjerice, Karlovački generalat, Varaždinski generalat). Međutim, poslije 1699. godine novoustrojene krajine u Slavoniji, Srijemu, Bačkoj i Banatu bile su najčešće imenovane prema nazivima rijeka u čijim je porječjima bilo težište novih vojnokrajiskih sustava (primjerice, Pokupska krajina, Pounska krajina, Posavska krajina, Podunavska krajina, Potiska krajina, Pomoriška krajina).² Sa spomenutim promjenama sredinom 18. stoljeća relegitimirano je teritorijalno atribuiranje (primjerice, Hrvatska krajina, Slavonska krajina, Banatska krajina), što je ostalo mjerodavno do kraja vojnokrajiske povijesti. U ovom članku zanima me razdoblje prve polovice 18. stoljeća, razdoblje porječnih krajina, napose jedne među njima, Posavske, i to od Požarevačkog do Beogradskog mira (1718. - 1739.), dakle razdoblje kada su obje savske obale u arealu habsburško-osmanskih razgraničenja bile u habsburškom podaništvu. Pristup problematici Posavske krajine od 1718. do 1739. godine iziskuje više kontekstualizacija.

Najprije u vezi s okolišem. Bilo bi sasvim neprimjereno reći da je prirodna sredina ikada bila nevažna u konstituiranju sustava vlasti i moći »starog poretka«, dakle u razdobljima kada je agrarna ekonomika bila odlučujuća u međuodnosu čovjeka i njegova okoliša.³ Napose je to bilo važno kada se radilo o pitanju kontrole nad izvorima vode i vodotocima. Međutim, tek u ranome novom vijeku, razvitkom modernih država te s mnoštvom tehnoloških »revolucija« i njihovih ekonomskih aplikacija, međuodnosi čovjeka i njegova okoliša silno su se usložili, dakako konkretno historijski uvijek različito, u distinktivnim makro i mikro ekosistemima.⁴

Drugi je kontekst intelektualno historijske i praktično političke naravi. »Prirodno pravo«, »prirodna filozofija«, »prirodna historija« bile su opsesije 18. stoljeća, što se u habsburškom slučaju praktično politički najuočljivije očitovalo na područjima na kojima se habsburška vlast manje ili više neposredovano realizirala - što prije svega znači, neovisno o zemaljskim stajalištima - kao što je to u osnovi bio slučaj na području promjenjivo velikog dijela novostečenih zemalja u ratovima s Osmanlijama, prije svega onih u Panonskoj nizini, u razdobljima poslije

² O pojmovima »Pokupska krajina« i »Pounska krajina« u: Dabić, Vojin S. *Banska krajina (1688-1751). Prilog historiji srpskog i hrvatskog naroda i krajiskog uređenja u Baniji*. Beograd - Zagreb, 1984. Narodna pjesma »Dunav se je Savom oženio« s početka 18. stoljeća svjedoči koliko je u oralnoj kulturi bila ukorijenjena svijest o važnosti panonskog »mnogorječja«: »Dunav se [je] Savom oženio, / Tamiša je kumom okumio, / A Moriša ostarosvatio, / Odeveri Drinu ladnu vodu. / Sve [je] vode na veselje zvaio, / na veselje Savi, na brijegu, / potočiće kičene svatove. / (...)« (Medenica, Radoslav; Aranitović, Dobro (pr.). *Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskohrvatskih narodnih pesama. Popularno izdanje*. Univerzitetaska riječ. Nikšić, 1987., str. 47)

³ U vezi s poimanjem »ekohistorije«, odnosno povijesti okoliša u ovom članku vidjeti: Delort, Robert; Walter, François. *Povijest europskog okoliša*. Zagreb, 2002.

⁴ Povijesno mišljeni pojam »proizvodnje prostora« uveo je u raspravu Henri Fefebvre 1974. godine. Njegova je studija s time u vezi u svijetu postala poznatom u svome engleskom prijevodu *The Production of Space* (Blackwell, 1991. i više kasnijih izdanja).

1699. i 1718. godine.⁵ Podržavljani habsburški dinastički interesi u ovo doba, neovisno o tome jesu li se realizirali u (uvjetno, »nepomirljivim«) matricama Dvorske komore i/ili Dvorskoga ratnog vijeća, uvijek su podrazumijevali izravnu kontrolu teritorija, aktivnu populacijsku politiku, ubrzano korištenje raspoloživih prirodnih resursa i nadalje ekonomiku koja će stvarati viškove, a ne manjkove te koja će pridonositi jačanju habsburške vojne moći. Budući da je pitanje kontrole teritorija bilo krajnje zaoštreno nakon 1699. i 1718. godine, da je naseljenost bila vrlo niska i nepostojana, čak i po suvremenim europskim mjerilima, resursi izdašni, ali teško ili nikako iskoristivi, mogućnosti »socijalnog discipliniranja« upitne, napose zbog nužnosti ekscesivne primjene sile te mogućnosti razvoja samoodržive agrarne ekonomike sporna, cijena civilizacijskih promjena u prvoj polovici 18. stoljeća bila je vrlo visoka, a učinci višestruko dvojbene.

Treći je kontekst u vezi s »apostolskom« misijom Habsburgovaca na europskom jugoistoku u dvorskoapsolutističkom izvođenju. I Karlovačkim i Požarevačkim mirom Habsburška Monarhija se proširila na Panonsku nizinu, tradicijski jedno od najplodnijih područja Europe, odnosno na rijeke podunavskog slijeva, koje su također uvijek bile doživljavane kao jedne od kontinentalno najbogatijih. Istodobno, ona se proširila i na područja iznimno slabe naseljenosti, niske razine kultiviranosti tla koja su u to doba, da bi postala plodnima, iziskivala golema ulaganja u agrikulturnu infrastrukturu i posvemašnje »socijalno discipliniranje« podanika. S druge strane, teritorijalna širenja na europskom jugoistoku 1699. i 1718. godine u Monarhiji su se općenito bila doživljavala inicijalnim, odnosno smatralo se da su njihove krajnje, još nedosegnute granice vazalnih zemalja ugarske krune u kasnom srednjovjekovlju (primjerice, Bosna, Srbija, Vlaška, Moldavija, Bugarska) ili još i više, granice Osmanskog Carstva u Europi, kao »zakletog neprijatelja« (*Erzfeind*) kršćanstva. To znači da se tada još moćnom Osmanskom Carstvu s habsburške strane moralo suprotstaviti što je moguće veću vojnu silu koja će istodobno biti što jeftinija. To je pak bilo nemoguće ostvariti bez vrlo visoke razine militarizacije raznovrsnih »povlaštenih« društvenih zajednica na europskom jugoistoku, ali i razmjerno niske razine poljoprivredne proizvodnje.⁶ Dakle, uistinu se radilo o dinastičkim dvorskoapsolutističkim interesima koji su u štoćemu uistinu bili ambivalentni, što je Habsburšku Monarhiju kao projektiranu državu činilo višestruko fragilnom.

K tome, što je još važnije, ovakve ambicije habsburškoga dvorskog apsolutizma u Panonskoj nizini/Podunavlju implicirale su i »socijalno discipliniranje« povlaštenih ugarskih, erdeljskih i hrvatskih staleža, inovjernih zajednica (različitih protestanata i pravoslavnih) itd., što je uz stalne prekogranične napetosti pa i ratove na jugoistoku (1683. - 1699., 1716. - 1718., 1736. - 1739.) te uz imperijalne ratove na europskom zapadu i istoku (1689. - 1697.,

⁵ O pojmovima *droit naturel et droits de l'homme, histoire naturelle* vidjeti: Delon, Michel (ur.). *Dictionnaire européen des Lumières*. PUF. Paris, 1997., str. 350-352, 543-547. Eugen Savojski (Eugène de Savoie), rođen u Parizu 1663., u habsburškoj službi od 1683., a umro u Beču 1736. godine, najuočljiviji među habsburškim vojskovođama i državnici, ljudima rane prosvjetiteljske kulture, pojedinačno je bio najutjecajni u kreiranju, ali i izvođenju politike habsburške kolonizacije i militarizacije panonskog bazena. (Vidjeti: Kunisch, Johannes (ur.). *Prinz Eugen von Savoyen*. Freiburg - München, 1986.)

⁶ Vidjeti, s time u vezi, recentnu interpretaciju povijesti Habsburške Monarhije u 18. stoljeću: Vocelka, Karl. *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Wien, 2004. Što je to konkretno značilo u Slavonskoj krajini, koja nas ovdje zanima, posljednji je istraživao Karl Kaser. Vidjeti: »Novi model: Slavonski generalat«, u: Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik. Rana krajiška društva (1545. - 1754.)*. Tom I. Zagreb, 1997., str. 219-246.

1701. - 1714., 1733. - 1738.) do krajnosti iscrpljivalo apsolutističku monarhiju koja to još *de facto* nije bila ni postala, suočena s izazovom Pragmatičke sankcije. Rat u Ugarskoj od 1703. do 1711. godine, poznatiji kao ustanak Ferenc Rákóczi II. (sina kćerke Jelene Zrinski), u historijskoj perspektivi 18. i 19. stoljeća, sve do Nagodbe 1867. godine, vjerojatno je presudnije obostrano utjecao na ugarsko-habsburške odnose nego bilo koje drugo povijesno iskustvo s jedne i druge strane.⁷

U seriji habsburških ratova krajem 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća rat s Osmanlijama od 1716. do 1718. godine jedan je od najuspješnijih. Ingeniozni habsburški vojskovođa je u dvije bitke (Petrovaradin, 13. kolovoza 1716. i Beograd, 16. kolovoza 1717.) uspio doslovno uništiti dvije vojske, najjače što su ih Osmanlije znali podići s ciljem da i u obračunu s Habsburgovcima povrate ono što su izgubili u Panoniji 1699. godine. U tome je ratu i hrvatski banski namjesnik uspješno ratovao s bosanske strane, u porječju Sane i Vrbasa. Šišić je zapisao da je to »najsajniji mir što ga je ikad habsburška kuća sklopila«.⁸ Osmanlije su Habsburgovcima morale predati cijeli Banat, jugoistočni Srijem, Malu Vlašku, Srbiju do rijeka Zapadne Morave i Kamenice te Bosansku Posavinu, točnije, predio od Novog na ušću Sane u Unu do Bijeljine i Semberije.⁹ U štočemu mnogo važniji od geostrategijskog uspjeha bilo je šest dana kasnije uspješno potpisivanje habsburško-osmanskog Ugovora o trgovini i plovidbi (*Commerciorum et navigationis tractatus*, odnosno *Passarowitzer Commerzientractat*), ko-jim je bila propisana jedinstvena izvozno-uvozna carina od 3%, što je u uvjetima habsburškog »starog poretka« uistinu bio slučaj bez presedana. Godinu dana ranije, 1717. godine, Habsburška Monarhija je jednostrano proglasila slobodu trgovine Jadranskim morem, što je prije svega pogodilo mletačke interese, možda i više nego teritorijalni gubici u ratu s Osmanlijama. Gotovo istodobno s promjenom imperijalnog statusa na Jadranskom moru dvorskom je inicijativom iste godine bila stvorena Carska privilegirana orijentalna kompanija u Beču s filijalama u Trstu, Rijeci i Beogradu, čime je iniciran uistinu imperijalni projekt privrednog povezivanja golemih prostora od Jadranskog mora do istočnih predjela Panonske nizine, napose Banata, predodređenog biti imperijalna žitnica. Nakon Požarevačkog mira 1719. godine Habsburška Monarhija je proglasila Trst i Rijeku slobodnim lukama, čime su i potencijali koje je trebao, uz ostalo, osloboditi Ugovor o trgovini i plovidbi, morali početi polučivati svoje pune učinke. Godine 1725. u Temišvaru je utemeljena Temišvarska trgovačka

⁷ Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb, 1962., str. 317-323; »Chapter III. An Empire evolves and asserts itself (1648-1748)«, u: Kann, Robert A. *A History of the Habsburg Empire 1526-1918*. University of California Press, 1980, str. 54-101; Hának, Péter (ur.). *Povijest Mađarske*. Zagreb, 1995., str. 93-100. Epohalni problem nasilja u povijesti dvorskog apsolutizma raspravlja se u: Turk Christensen, Stephen (ed.). *Violence and the Absolutist State. Studies in European and Ottoman History*. Copenhagen, 1990. Prvi članak V. G. Kiernana »Why was Early Modern Europe always at War?« je indikativan za pitanja koja apsorbiraju sve suradnike u ovoj knjizi. Neovisno o razlikama u pristupima, suradnicima u zborniku je neprijeporno da moderne države nastaju s dinastičkom legitimnošću monopola primjene sile unutar i izvan vlastitih granica.

⁸ Nav. dj., str. 320-321.

⁹ »Požarevački mir i njegove odluke«, u: Pelidija, Enes. *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira 1699 - 1718*. Sarajevo, 1989., str. 237-259 »Član III i IV odnosio se na onaj dio teritorije Bosanskog ejaleta koji je trebalo ustupiti Beču. Od većih mjesta spomenuti su: Bijeljina, Brčko, Jasenovac, Dubica, Novi, Kobaš, Bosanski Brod, Kostajnica i Furjan. Osim navedenih mjesta, Carstvo je u Bosanskom ejaletu, ovim ugovorom, na liniji od Novog do Bijeljine izgubilo i zemljišni pojas u širini od 10 do 15 km, ovisno od konfiguracije tla.« (str. 252); »Novi rat s Turskom i nove granice Hrvatskoga Kraljevstva prema zaključcima mira u Požarevcu 1718. godine«, u: *Povijesne granice Hrvatskoga Kraljevstva - Historische Grenzen des Königreichs Kroatien 1606 - 1791*, Zagreb, 2004., str. 25-27, 52-55.

između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, »savsko pitanje« bilo je jedno od najspornijih u mirovnim pregovorima u Požarevcu u ljeto 1718. godine. Ako je suditi po dnevniku dubrovačkog svećenika Mihajla Pešića, koji je kao pouzdan svjedok nazočio raspravama i zbivanjima u Požarevcu u to doba, pitanje prelaska bosanske Posavine iz osmanskog u habsburško podaništvo bilo je otvoreno do samog kraja pregovora.¹¹

Bila je to situacija potpuno različita od one u vrijeme potpisivanja Karlovačkoga mirovnog ugovora. Njime je status rijeke Save kao međunarodnopravno definiran na sljedeći način:

»Od ušća Bosuta, uzvodno do rijeke Une, rijeka Sava i ostrva koja se nalaze u njoj u vrijeme nagodbe, zavedena su kao zajednička. Pošto je jedan od uslova mira da se ona ravnopravno koriste kako za riječni saobraćaj tako i od strane podanika obiju država, opis i objašnjenje ostrva (ada) je kako slijedi:...«¹²

Umjesto zajedničke rijeke, Sava je s Požarevačkim mirom postala isključivi habsburški posjed s obje svoje obale. Imajući na umu merkantilističku strategiju Habsburške Monarhije od 1717. do 1719. godine, habsburške ambicije na Savi bile su mnogo više gospodarske nego vojne naravi, kao što je to dokazalo i iskustvo rata od 1736. do 1739. godine. Naime, Osmanlije se u sljedeća dva desetljeća nisu bile toliko promijenile da bi bilo moguće govoriti o strukturalno reformiranom imperiju pa su ipak bez većih teškoća rekuperirali svoje posjede južno od Save i Dunava u Bosni i Srbiji.¹³ Međutim, s Beogradskim mirom nije bio obnovljen habsburško-osmanski »kondominij« na Savi. Umjesto da mnoge od tih državnih funkcija budu na različite načine »omekšane« u »tampon-zoni« s desne obale Save, one koja je bila u habsburškom posjedu od 1718. do 1739. godine, sve su one nakon 1739. godine morale biti kumulirane na lijevoj obali Save, čime je i posavski vojnokrajški ustroj postao još složenijim i zahtjevnijim, kako za državne vlasti, tako još više za podanike, na prvome mjestu za krajišnike. Umjesto da što je moguće više profitiraju od razvitka tržišta i poslovanja i »na malo« i »na veliko«, potonji su bili osuđeni servisirati funkcioniranje istog tog tržišta, dakako ne previđajući svoje najvažnije, vojne, ratničke dužnosti.

Nakon 1739. godine granica na Savi je morala postati »tvrda«, neovisno o tome je li riječ o vojnom ustroju, sprečavanju širenja zaraznih bolesti, kretanju ljudi i dobara itd. Beogradski mir 1739. godine, s habsburškim uzmakom na Savu, nije limitirao trgovinu, ali je nametnuo potrebu izgradnje jakih fortifikacijskih sistema i lokalno, na najvažnijim mjestima i duž cijele granice. Slično je bilo i na osmanskoj strani. Nikada se nije toliko ulagalo u izgradnju fortifikacija, naročito u Bosni, kao u 18. stoljeću. Kapetanije su bile reformirane, a njihov

¹¹ Pod točkom 3 zaključeno je 21. srpnja 1718. godine: »... tutto il fiume Sava che è stato abbandonato dall'essercito ottomano dovra nuovamente nel medesimo stato che hora si trova restare con tutte le sue ripe nel potere dell'imperatore de Romani.« (Škrivanić, Gavro (ur.). *Dnevnik Dubrovčanina Mihajla Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 godine*. Beograd, 1952., str. 64) Kada je o bosanskoj Posavini riječ, jedino o Bijeljini i Semberiji odlučivalo se ranije, 10. srpnja i odlučilo o »la separazione delli confine dal Danubio sino al fiume Timok, ... sino à Belina (Bijeljina - D.R.), situate sul fiume Drina.« (str. 53-54)

¹² Kovačević, Ešref. *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*. Svjetlost. Sarajevo, 1973., str. 255.

¹³ Vidjeti: Pelidija, Enes. *Banjalučki boj iz 1737. godine., uzroci i posljedice*. Sarajevo, 2003.

broj znatno uvećan.¹⁴ Kreševljaković ističe da je u 18. stoljeću bilo osnovano 28 kapetanija, pokraj onih 12 što su preostale iza Karlovačkog mira.¹⁵ U njima su fortifikacijski bili građeni »gradovi«, »kule« i »čardaci«, s tim što su prvi bili zidani od kamena, a drugi su pravljani od drva i zemlje.¹⁶ Za razliku od vojnokrajiške vojske, u kojoj je u to doba velika većina neplaćenih, a oni koji su bili plaćeni plaću su većinom tek dijelom dobivali u novcu, ako su bili domaćeg podrijetla, s osmanske strane su svi bili plaćeni: »Vojska se sastojala od raznih rodova. Svi zapovjednici ili age i zabiti, kao i svi vojnici ili neferi, postavljani su carskim beratima: svi su bili stalni i plaćeni, a sve službe od kapetana do zadnjeg vojnika bile su nasljedne i prelazile s oca na sina ili bližeg rođaka.«¹⁷

Sa slavonske strane Gradiška je vjerojatno bila najbolji primjer gradskog naselja koje je tradicijski bilo oblikovano s obje strane rijeke Save. Nakon razaranja koje je pretrpjela u ratu od 1683. do 1699. godine trebalo je čekati 1715. godinu da bi se dočekaio plan izgradnje novog pograničnog utvrđenja na starim temeljima. Napravio ga je graditelj Perretto de Sile. Okolica mjesta je u to doba još bila i močvarna i prekrivena gustim hrastovim šumama.¹⁸

Najvažnija tvrđava u Slavonskoj krajini bio je Brod koji je već u antičko doba bio važno urbano središte na raskrižju prirodnih transregionalnih putova zapad-istok i sjever-jug. U srednjem vijeku obnovio je svoje (proto)urbane funkcije. Iako je širi okoliš bio podložan čestim izlivanjima Save, naselje se održalo zbog prometne važnosti, koja mu je već u srednjem vijeku dala i današnje ime (Brod, u smislu 'skela'). Razvijalo se s obje strane rijeke Save.

Naselje je i u vojnokrajiško doba imalo višeslojan razvitak, koji je najprije bio određen ušćem Mrsunje u Savu, gdje se nalazio Stari Grad ili Gornja brodska varoš, dok se istočno od njega postupno razvijao Novi Brod ili Donja brodska varoš. Princ Eugen Savojski imao je osobno dosta udjela u projektiranju i gradnji ovog strateški najvažnijeg grada u Posavskoj krajini. Projekt je izradio vojni inženjer Willer, a poslovima na gradilištu upravljao je već spomenuti Perretta de Sile.¹⁹

Sadašnji Brod s lijeve strane Save određen je u 18. stoljeću simultanim razvitkom i impresivne fortifikacije i civilnog naselja, izvorno »Cravaten Statt«, tj. hrvatski grad, gdje će nastati vojni komunitet Brod: »Do 1734. godine nova brodska tvrđava bila je uglavnom dovršena. (...) U nju je stalo oko 4000 vojnika, a u slučaju napada mogla se uspješno braniti pomoću 150 topova.«²⁰ S bosanske strane, nakon što je od 1688. do 1691. godine bilo potpuno uništeno utvrđeno naselje, ponovno je naseljeno i obnovljeno poslije 1700. godine, kao Turski Brod. Ono što je sagrađeno uništeno je ponovno 1716. godine, da bi se

¹⁴ Vidjeti: Kreševljaković, Hamdija. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 19802. Autor ističe što se zbiva nakon 1699. godine: »Građe se novi, prepravljaju stari i popravljaju davno napušteni gradovi i formiraju se novi aganluci i kapetanije. Ne utvrđuju se samo granice nego i putevi koji vode u unutrašnjost ove zemlje. / Taj je rad nastavljen još življe nakon Požarevačkog mira (1718). (...)« (str. 18)

¹⁵ Nav. dj., str. 19.

¹⁶ Nav. dj., str. 21.

¹⁷ Nav. dj., str. 22. Još nešto: »...Bosna je bila jedina pokrajina u Osmanskom Carstvu u kojoj su postajale kapetanije.« (nav. dj., str. 73)

¹⁸ Marković 2001: 129, 133.

¹⁹ Marković 2001: 148.

²⁰ Marković, 2001, str. 149.

Slika 2: Dio karte razgraničenja I. Berndta nastale nakon Požarevačkog mira 1718. godine

poslije 1739. godine počelo obnavljati. Važnost Broda je uvijek manje ili više bila povezana s činjenicom da su se na njegovu području susjecali putevi koji su povezivali gornju i donju Posavinu te Panonsku nizinu s Bosnom i jadranskim primorjem.²¹

S izuzetkom Rače, većina drugih naselja u Posavskoj krajini bila je seoskog tipa u to doba, dakako seoskog tipa po mjerilima vremena i prostora.

U njemački pisanim izvorima iz tog doba, primjerice u Khevenhüllerovu *Unuorgreiflicher Vorschlag* iz 1735. godine, o Savi, Posavskoj krajini ili posavskim krajišnicima riječ je redovito kao o »Sau«, »Saustrom(b)«, »Slavonische(n) Saustromb gräniz«, »die Slavonische Sau gränitzer«, očigledno zato što se u to doba rijeka Sava javljala i u hrvatskom, ali ponekad

²¹ Marković 2001: 145.

i u srijemskom krajiškom smislu.²² Međutim, u to su doba krajišnici bili najizravnije u vezi s rijekom Savom, kao žitelji njezina priobalja, kao ljudi čiji opstanak ovisi o ćudljivostima te rijeke te kao krajišnici, habsburški podanici, koji na mnogo načina čine i održavaju krajinu prema Osmanskom Carstvu. Naime, ta rijeka sa slavonske strane svake godine plavi upravo nevjerojatne površine («...alle Jahr ungläublich von dem Saustromb inundirten Terrain betrachtet wirdt...»), s bosanske pak strane ona je stalnim pohodima krajišnika, napose onih koji i sami potječu iz Bosne, opustošena. (Sa stajališta habsburških interesa bilo je to tada najbolje jamstvo »mira i sugurnosti« («...undt etliche meil weegs weit verwüstet, die ihnen ex hostico geschehene invasionen abgewendet, und andurch sich ruhe undt sicherheit geschaffet...«)). Krajišnici su ti koji su na obali rijeke sagradili i održavaju »čardake« i »stražarnice« («ihre czartaquen oder wachthäuser in litore erbauet») te na rijeci sudjeluju u gradnji tvrđava, palanki, kontumaca i drugoga, kao što i stražare i patroliraju duž rijeke, obračunavaju se s razbojnicima po savskim močvarama, rukavcima i šumama, a održavaju i komunikacije s jedne na drugu stranu rijeke kao pismonoše, ordinanci itd.²³

Drugim riječima, iz suvremenih opisa stanja na Posavskoj krajini poput ovoga moguće je zaključiti koliko je ova krajina doista bila krajina na rijeci te koliko se od krajišnika, koji su dotad već bili provjereni u mnoštvu ratova i s Osmanlijama i na Zapadu te napose protiv mađarskih ustanika, očekivalo da doprinesu agrarnom kultiviranju Posavine i njezinu vojnokrajiškom učvršćenju. Budući da su se od situacije do situacije dužnosti krajišnika sve više umnažale, najuočljivija je posljedica bilo njihovo posvemašnje siromaštvo. Khevenhüller će napisati: »...die extreme armuth vor augen ist...«.²⁴

Ne ulazeći ovom prilikom u problematiku vojnokrajiškog ustrojstva Posavske krajine od 1718. do 1739. godine jer su se i Vaníček i Kaser i više drugih između njih dvojice u više nego stotinu godina bavili vojnokrajiškim reformama, htio bih se zadržati na njihovim izravnim učincima, kao što je i hajdučija, razbojništvo, koja je i u ovo doba bila endemičke naravi, nerijetko i pojačana.²⁵

²² U pariškome Service historique de l'Armée de Terre, u fondu Mémoires et Reconnaissances (dalje: SHAT, MR), sa signaturom 1582, pronašao sam 1. travnja 1980. godine svežanj spisa u vezi s Khevenhüllerovom reformom Posavske krajine 1735. godine. Neke od njih je koristio već Franjo Vaníček, pišući *Specialgeschichte der Militärgrenze, ..., I. Band* (Wien, 1875.), na str. 236-245. Međutim, oni nikada nisu bili izvorno objelodanjeni, što je uistinu šteta jer je Ludwig Andreas Khevenhüller (1683. - 1744.) jedan od najsposobnijih vojskovođa i umnih ljudi plemićkog staleža njegova doba, koji je od 1733. do 1735. bio u Slavoniji osječki zapovjednik i vojnokrajiški zapovjednik. Spise sam transkribirao iste, 1980. godine, a nedavno ih je kolacionirala kolegica Maja Petrić, koja ih je iskoristila za pisanje diplomskog rada *Khevenhüllerov memoar iz 1730-ih - Društveno-gospodarski odnosi na granici Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva početkom 18. stoljeća*, koji je napravila uz moje mentorstvo i obranila u travnju 2007. godine.

²³ *Unuorgreiflicher Vorschlag* (SHAT, MR 1582)

²⁴ SHAT, MR 1582. Pola stoljeća kasnije, 1786. godine, najveći dio Posavine činila je i dalje prostrana ravnica, čiji su dijelovi često na nižoj nadmorskoj visini od površina rijeka pri uobičajenom vodostaju. Čim bi vodostaj porastao golema prostranstva bi bila poplavljena, a »tolika polja ili opustošena ili onesposobljena za obradivanje i pretvorena u baruštine koje retko, ili čak nikad ne presuše«. (Engel, 2003: 26) Ipak, predodžba o Slavoniji među suvremenicima više nije bila kao o zemlji baruština nego, upravo oprečno, kao o prirodno lijepoj i bogatoj zemlji: »Inače Slavonija ima plodno tle, dobro razvijeno ratarstvo, sočne livade, mnogo pašnjaka podesnih za stočarstvo, i gotovo skroz lepe i veoma velike šume.« (Engel, Franc Štefan. *Opis Kraljevstva Slavonije i Vojvodstva Srema*. Novi Sad, 2003., str. 27)

²⁵ Hajdučijom u ovom prostoru i vremenu najviše se bavio Slavko Gavrilović. Više je radova s time u vezi. Primjerice: Gavrilović, Slavko. *Hajdučija u Sremu u XVIII i početkom XIX veka*. SANU. Beograd, 1986. (Vidjeti: Gavrilović, Slavko. Sremu od kraja XVII do sredine XVIII veka. Novi Sad, 1979.)

Budući da su područja sjeverno od Save i Dunava vrlo dugo bila pustošena i raseljavana, a stanovništvo koje je na kraju dočekalo Karlovački mir (1699.), čak i uz useljavanja iz Bosne i Srbije, bilo je uistinu malobrojno i rijetko kada stalno naseljeno. Nasuprot jednostavnoj osmanskoj upravi, u odnosu na koju je to žiteljstvo moglo imati i samoupravnih prava, dakako u mirnijim vremenima, habsburška je uprava bila oficijelno mnogo raščlanjenija, zastupala je nerijetko različite interese, radeći to na različite načine, a obraćajući se istim, redovito krajnje osiromašenim podanicima. Podanički odgovor na sistemski kaos »odozgo«, koji je bio isprepleten s mnoštvom privatnih interesa, često je bio nasilan. K tome, hajdučije (pustahiluka, razbojništva) bilo je s obje strane granice, povremeno ga je bilo mnogo i teško ga se moglo »iskorijeniti«.

Raznovrsne nepogode, a na prvom mjestu velike i dugotrajne poplave, povezane s mnoštvom drugih nevolja, dodatno su ljude tjerale u hajdučiju. Nevolje su bile tim veće što su se iz godine u godinu umnožavale vojne službe (stražarska, kordonska itd.), raznovrsnih tlaka je bilo sve više, a one su obično samo u početku bile plaćene, nametale su se i kontribucije, što je dodatno loše utjecalo jer je »carska« vojska generalno bila u mnogo boljem položaju.²⁶

Kako se u oružju nije oskudijevalo, a »(v)elike močvare, guste šume i prostrane šikare mogle su, uz pouzdane jatake, poslužiti kao sigurna skrovišta za omanje, pokretne i smele družine (»bande«) odmetnika ...«, s hajdučijom se vrlo teško moglo izaći na kraj.²⁷ Nerijetko su se svi seljaci u nekom kraju bavili hajdučijom u vrijeme kada su mogli izbjeći nadzoru, a hajducima je na ruku išla i činjenica da se razmjerno jednostavno mogli prijeći s jedne strane Save na drugu, što je u Srbiji pod habsburškom vlašću zbog neusklađenosti vlasti intervencija protiv hajduka ovima omogućavalo izbjeći potjere.²⁸

Vlasti su redovito nastojale što je moguće više izolirati hajduke od podanika, napose, krajišnika. Za uhvaćena hajduka moglo se dobiti izdašnu nagradu, koja je ponekad dosegala vrlo velike iznose (od 4 do 200 dukata). Jaz prema hajducima i njihovim obiteljima stvarao se i egzemplarnim kaznama na mjestu zločina, što se obično svodilo na javne egzekucije: »Ipak, prave sigurnosti nije bilo, pa je general Petraš zahtevao od provizora Langa da lutajućim kotlarima i limarima (»špenglerima«) ne dozvoli kretanje po selima mitrovačkog okruga, kao i da Turcima ne daje pasoše za Raču i Granicu, pošto se zbog razbojnika kroz šume ne može bezbedno putovati, a u slučaju da Turci budu opljačkani ili poubijani, država može imati velikih neprijatnosti.«²⁹ Godine 1724. u Slavoniji je trajala potjera za Đukom Ječmenicom, ucijenjenim na 200 dukata! Kada bi se učinilo da je hajdučija iskorijenjena, obično bi se pojavljivala nova družina, kao što se to dogodilo 1725. godine: »Sredinom jula razbojnici su se pojavili na području mitrovačkog provizorata; u pitanju je bila družina harambaše Banine, koga su komorski panduri uspeli da preteraju preko Save i zaplene, odnosno u močvari pronađu i unište njegova dva velika čamca - 'koraba'.«³⁰ Rijetki su bili slučajevi opće potjere

²⁶ Gavrilović, Slavko. *Hajdučija ...*, str. 7-8.

²⁷ Isto.

²⁸ Nav. dj., str. 15-16.

²⁹ Nav. dj., str. 19-20. Slučaj iz 1722. godine.

³⁰ Nav. dj., str. 22.

za hajducima jer je vrlo teško bilo usuglasiti vlasti različite provenijencije, a još teže praktično izvesti ono što bi bilo dogovoreno. Zabilježen je slučaj potjere iz 1727. godine u kojoj je sudjelovalo nekih 2400 ljudi: »Potera je bila predviđena za 4. avgust a trebalo je da je otpočne 700 poternika iz mitrovačkog provizorata, koji bi pretražili šume i šikare od obale Save do Grgurevačke udoline, gde bi se spojili sa 400 poternika sa Odeskalkijevog spahiluka i došli do Vrdnika a onda se okrenuli prema Savi do Kupinova. U isto vreme krenulo bi 500 ljudi iz surdučkog te 440 iz surčinskog provizorata kao krilno pojačanje te bi svi zajedno pročešljali pustare i salaše kao i sva druga sumnjiva mesta.«³¹

Visoka pravoslavna crkvena hijerarhija u Srijemu i Slavoniji redovito je osuđivala hajdučiju, ali joj se utjecaj gubio među ljudima koji su i inače bili ljudi s margina, i to ne samo društva, nego i života: »Zaista, u toku 1731. godine mitropolit Vićentije Jovanović uputio je poslanicu srpskom narodu u Monarhiji, ukazujući da uzroci razbojništva leže u nedovoljnom vaspitanju, u odsustvu dobrih običaja i straha božjeg već od ranog detinjstva, u pijanstvu, krađi, psovci i svetogrđu kao i u lažnom kazivanju slepih prosjaka, u kome se slave razbojnici, pljačkaši i ubice. Mitropolit je tvrdio da ni kod jednog naroda u Monarhiji nema toliko lupeža i razbojnika kao kod Srba. Iako se posvuda samo 'Raci' vide obešeni na vešalima, mučeni na 'točku', posečeni i raščerečeni, to ipak ne pomaže, pa razbojnici iz njihove sredine napadaju već i sopstvene crkve i manastire, tuku i ubijaju sveštenike, crkvene služitelje i kaludere. Stoga on baca kletvu na sve razbojнике i jatake i preti im odlučanjem od crkve i vere.«³²

Novi val hajdučije bio je uslijedio 1731. godine, nakon što su vlasti (Neoakvistička subdelegacija) naglo povećale kontribuciju za 20.000 forinti i radi uvođenja novih obveza u građenju kasarni.³³ Novi rat s Osmanlijama značio je nove podaničke obveze pa se 1738. godine hajdučija iznova raširila svom silinom: »Seljaci i varošani na spahilucima a graničari u podunavskoj granici i duž Save bivali su sve iznureniji zbog prevelikih ratnih tereta, snabdevanja i ukonačenja trupa, podvoza i prevoza vojske, hrane i ratnog materijala do isturenih delova carske armije u Srbiji; oskudice u hrani i novcu i zbog kuge koja je počela da odnosi mnoge živote, zbog koje su mnoga naselja nedeljama bila blokirana i dovođena do očajanja. Stoga su ponovo nicali pustahijske družine od dezentera, vojnika i graničara, od bivših razbojnika, od samih pandura. Krvavo klupko počelo se ponovo odmotavati.«³⁴ Jedino što se moglo u takvom stanju, da se koliko-toliko uvede kontrola, bilo je uvođenje obveznih pasoša za sve podanike, bez iznimke. Kazne su bile drakonske, tj. vješanje na kućnom pragu i/ili progon cijele obitelji.³⁵

Godine 1978., od 26. do 28. listopada, Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba održali su simpozij u povodu 250. godišnjice vojnokrajškog sanitarnog kordona. Naime, godine 1728., 22. listopada, car i kralj Karlo VI.(III.) patentom je propisao stalnu obranu od zaraznih bolesti iz Osmanskog Carstva: »Nasuprot turskim područjima treba

³¹ Nav. dj., str. 28.

³² Filipović, M. »Stanje epske pesme kod Srba u habsburškim zemljama oko 1731«. *Kovčević*. Br. VIII. Beograd 1968., 46-53.

³³ Gavrilović, nav. dj., str. 39-40.

³⁴ Gavrilović, nav. dj., 56-57.

³⁵ Isto.

zbog neposredne opasnosti od zaraznih bolesti urediti stalnu protuobranu podešenu prema težini okolnosti.³⁶

Doista, neće biti pretjerano reći da je dubrovački »genij« imao odlučujućeg udjela u uvođenju karantene, ali je sasvim drugačija stvar s habsburškim imperijalnim projektom sanitarnog kordona koji je u 18. stoljeću postupno stvaran od Hrvatskog primorja do Transilvanije i administriran unutar goleme hijerarhijske »piramide«, čiji je vrh, sa silnom koncentracijom moći, bio u bačkom Dvorskom ratnom vijeću, odnosno kasnije Ministarstvu rata. Dakako da je unutar tog sustava udio Sanitarnog kordona vojnih krajina u Hrvatskoj i Slavoniji bio vrlo velik, ali bi isto tako pogrešno bilo previdati da je takav kakav je bio Sanitarni kordon mogla stvoriti samo imperijalna sila kakva je bila apsolutistička Habsburška Monarhija u 18. stoljeću.³⁷

Međutim, s izuzetkom studije Ešrefa Kovačevića o bosanskim granicama prema odredbama srijemskokarlovačkog mira (1699.), nijedan drugi mirovni ugovor između Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva u nas nije monografski istražen, a bila su još tri: Požarevački (1718.), Beogradski (1739.) i Svištovski (1791.). Ipak, kada bi se sustavno usporedile odredbe sva četiri mirovna ugovora od 1699. do 1791. godine, bez teškoća bi se moglo uočiti promjene u samom poimanju granice s jedne i druge strane. Zaključujući mirovni ugovor u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, habsburška je strana još bila vrlo daleko od modernog poimanja granice kao granične crte, što je bitna pretpostavka izgradnje učinkovita sistema zaštite od zaraznih bolesti, ali i svega drugog što podrazumijeva moderno poimanje vlasti i moći. U nedostatku potrebnih istraživačkih uvida može se postaviti pitanje je li itko od tadašnjih pregovarača s habsburške strane anticipirao potrebu izgradnje strogo nadzirane granice, koja će udovoljavati višestrukim namjenama (vojnim, nadzora nad kretanjem ljudi i dobara, sprečavanju širenja zaraznih bolesti...), tj. svim onim potrebama koje će bar u načelu, a u štočemu i konkretno već 1728. godine biti ozakonjene patentom Karla VI./III. Na to pitanje nije moguć jednoznačan odgovor.

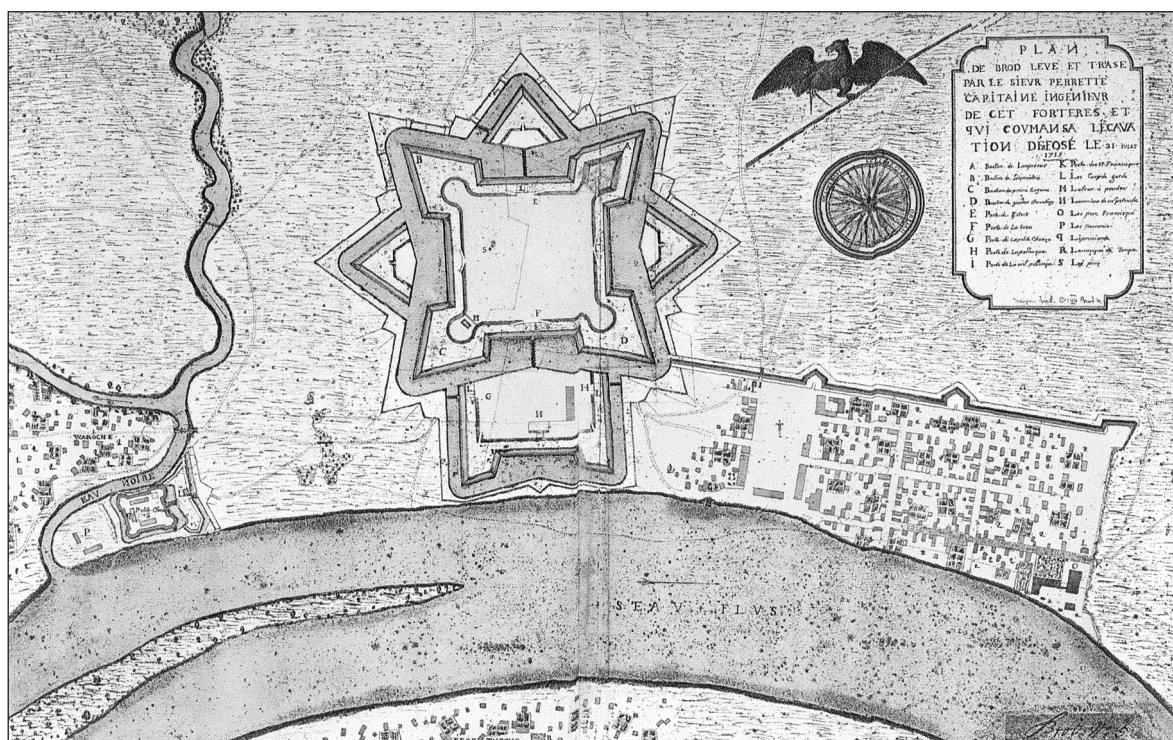
Poimanje granice kao strogo nadzirane crte - razdjelnice sporo se oblikovalo na habsburško-osmanskim ratištima, naročito u močvarnim, šumovitim, riječnim, planinskim i sličnim okolišima, kojima su obilovali prostori srednje i jugoistočne Europe.

U brojnim je prikazima povijesti Habsburške Monarhije u 18. stoljeću moguće pročitati da je dvorska politika bila opsjednuta svojim interesima pa i iluzijama svagdje drugdje u Europi osim na njezinu jugoistoku. Time ni interes za granicu prema Osmanskom Carstvu nije mogao biti bitno drukčiji. Ona je mogla biti jedino granica razdvajanja prema orijentalnom

³⁶ Grmek, Mirko Dražen. »Karantena«. *Medicinska enciklopedija*. Sv. 3. JLZ. Zagreb, 1968., str. 596. Citirano u: Vodopija, Janko.

»Sanitarni kordon nekad i danas« u: Vodopija, Janko (ur.). *Sanitarni kordon nekad i danas. Zbornik radova simpozija održanog u povodu 250. obljetnice Sanitarnog kordona. Zadar, 26. do 28. listopada 1978.* Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba. Zagreb, 1978., str. 10.

³⁷ Vidjeti »Hrvatske granice u mirovnim ugovorima i na kartama razgraničenja do kraja 19. stoljeća« u: Slukan Altić, Mirela. *Povijesna kartografija. Kartografski izvori u povijesnim znanostima. Meridijani*, Samobor, 2003., str. 210-222. Vidjeti također: *Povijesne granice Hrvatskoga Kraljevstva 1606 - 1791 * Historische Grenzen des Königreichs Kroatien 1606 - 1791*. Hrvatski institut za povijest & Hrvatski državni arhiv. Zagreb, 2004.

Slika 3: Perrettov plan brodske utvrde, 1715.

»drugom« i ništa više. Tako se obično tumači izgradnja vojnokrajiškog sustava od Jadranskog mora do Transilvanije, čiji je sastavni dio bio sanitarni kordon.³⁸

Drugim riječima, cijelu habsburšku jugoistočnoeuropsku strategiju ne bi bilo moguće pojednostavljivati. U tom je smislu teško prihvatiti sljedeću pretpostavku. Budući da je glavni cilj habsburške dvorske politike bio spriječiti izravnu komunikaciju Hrvatske i Bosne, osnovna je zadaća sanitarnog kordona, prema Mirku Valentiću, bila »da karantenskim i drugim mjerama zaštiti privredu i krajiško stanovništvo od zaraznih bolesti. Štiteći Krajinu, sanitarni kordon štiti, isključivo, najveći rezervoar jeftine i dobro izvježbane carske vojske.«³⁹

Što je Habsburška Monarhija u 18. stoljeća komunikacijski bila bolje povezana, zaštita od zaraznih bolesti nikako nije mogla biti samo pogranična, odnosno regionalna. Sanitarni je kordon morao djelovati na razini imperijalnog sistema.

³⁸ Vidi: Valentić, Mirko. »Bitne odrednice razvoja sanitarnog kordona u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini«. u: Vodopija, Janko (ur.). *Sanitarni kordon nekad i danas. Zbornik radova simpozija održanog u povodu 250. obljetnice Sanitarnog kordona. Zadar, od 26. do 28. listopada 1978.* Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba. Zagreb, 1978., str. 17-26. Posebno, str. 17. Isti autor piše: »Ponovni zaokret Austrije prema Istoku 1878. obilježava najbližu vremensku odrednicu ukidanja sanitarnog kordona.« (isto) Teško da bi se na taj način išta moglo objasniti jer je odluka o ukidanju vojnokrajiškog sustava, bitne pretpostavke održavanja sanitarnog kordona, već bila donesena, a austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine činila je baštinjeni sanitarni kordon disfunkcionalnim. Inače, jedini uistinu istraživački rad o sanitarnom kordonu je rad: Lesky, Erna. »Die österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze«. *Saeculum*. Br. 8. Wien, 1957, str. 82-105.

³⁹ Vidjeti, npr.: »...sanitarni kordon s nizom strogih preventivnih mjera djeluje prvenstveno protiv intenzivnog i tradicionalnog trgovačkog prometa između Hrvatske i Bosne.« (Valentić 1978: 19 i 20) Međutim, isti pisac će u istom tekstu napisati nešto kasnije: »Odredbe požarevačkog mira otvaraju do kraja vrata Osmanlijskog Carstva trgovačkom prometu iz Hrvatske i Ugarske.« (Valentić 1978: 20)

Kao što je već naglašeno, Beogradski mir 1739. godine, s habsburškim uzmakom na Savu, nije limitirao trgovinu, ali je nametnuo potrebu gradnje jakih fortifikacijskih sistema i lokalno, na najvažnijim mjestima i duž cijele granice. Slično je bilo i na osmanskoj strani. Militarizacija vojnokrajškog sistema i sanitarni kordon, kao i sve druge funkcije višeslojne granice Habsburške Monarhije dopunjavale su se jedna s drugom u procesu koji je bio sve prije nego linearan.

Prva dvorska uputstva kojima je cilj bio gradnja Sanitarnog kordona objavljena su 1710. godine i bila su namijenjena Karlovačkom generalatu i Banskoj krajini. Odnosila su se na »suhu među«, tj. na onaj dio granice koji se protezao od Tromeđe do donjeg Pounja.⁴⁰

Unatoč sve pouzdanijim znanjima o zaraznim bolestima, posebno o najopasnijoj među njima - kugi, u 18. stoljeću preventiva je bila najviše što se moglo učiniti, dakako preventiva temeljena na još oskudnom poznavanju zaraznih bolesti. To je bio razlog što se kuga učestalo pojavljivala u Europi: »Već prvih godina XVIII st. buknuła je jaka epidemija kuge koja se iz Carigrada proširila u Moldavsku, Vlašku, Erdelj, Poljsku, Šlesku, u baltičke zemlje, Štajersku, Austriju i Češku. Trajala je do 1714, a poharala je osobito Poljsku gdje je pomrla polovica stanovništva. Jedva se ta epidemija smirila, kad je 1720. buknuła nova epidemija u južnoj Francuskoj. (...)«⁴¹

U južnoslavenskim su zemljama epidemije kuge u 18. stoljeću bilo učestale. Vojna krajina pritom nije bila izuzetak, čak ni u onim razdobljima kada je Sanitarni kordon, prema shvaćanjima suvremenika, u načelu bio učinkovit (1726., 1729. - 1732., 1738. - 1739., 1743. itd.). Međutim, dok je dubrovačka karantena već u srednjem vijeku bila čin kontrolirane izolacije, »dotle kod sanitarnog kordona vidimo kao glavnu mjeru zaštite razdvajanje ljudi i njihovih tereta. Prva je mjera izrazito ekonomska i zdravstvena, a druga je u biti vojno-policijska, a tek poslije toga zdravstvena«.⁴²

Prve mjere u vezi s uspostavom Sanitarnog kordona bile su, u biti, zakašnjele. Kuga je u to doba doslovno već godinama bila harala različitim dijelovima europskog prostora i očigledno dobivala nove poticaje s Levanta. Nakon rata (1714. - 1718.) stanje se dodatno usložilo. Požarevačkim mirom granica između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva postala je najvećim dijelom »suh«, što je silno usložilo mogućnosti njezina učinkovita nadzora. Tek su tada u bečkim središnjim ustanovama počele ozbiljne rasprave o mogućim načinima trajnog nadzora granice koji će biti usklađeni sa svim vrstama potreba. Posebna je pozornost morala biti ukazana sprečavanju širenja zaraznih bolesti. Stalne mjere zaštite propisao je spominjani Karlov patent iz 1728. godine. Učinjeno je to u vrijeme kada je upravo počinjala još jedna epidemija kuge koja će potrajati godinama (1729. - 1732.).

Iz današnje perspektive je jasno da svaki dosljedno izveden sustav sanitarnog kordona podrazumijeva određen broj načela i postupaka koji su i modelski i praktično bili primjenjivani i provjeravani na Sanitetskom kordonu Vojne krajine. Vrlo ih je pregledno bio sažeo Janko Vodopija: »Kao osnovnu stvar i prvi postupak u mjerama sanitarnog kordona imamo uvijek

⁴⁰ Krajasic, Peter. *Die Militärgrenze in Kroatien*. Dissertationen der Universität Wien. Wien, 1974., str. 105.

⁴¹ »Kuga« u: *Medicinska enciklopedija 4 Komb-Nju*. JLZ. Zagreb, 1969., str. 189.

⁴² Vodopija, 1978, 9.

pitanje: *Unde venis* - Odakle dolaziš? Poslije toga dolazi *identifikacija*. U to vrijeme svaki je putnik morao imati propusnicu ili pismo kojim su vlasti obavještavale zainteresirane službene osobe da u području odakle putnik dolazi nema kužne bolesti. (...) Sljedeći postupak je bio *razdvajanje*. Naime, ako je postojala bilo kakva sumnja na kužnu bolest tada je dolazilo do prekida bilo kakve trgovačke razmjene. Posebne straže su pazile da ljudi ne prelaze s jedne strane granice na drugu. (...) Daljnji jasno definirani postupak u sanitarnom kordonu bila je *provjera* ili *kontrola*. To se zapravo u praksi više odnosilo na teret robe. Posebnim propisom bilo je određeno da se 'kužnost' određenog tereta provjerava pravim biološkim postupkom. (...) Na posljednju mjeru koja je primjenjivana u sanitarnom kordonu možemo spomenuti *dezinfekciju*. Najčešće se spominje ocat - a on zaista ima odlična dezinfekciona svojstva...⁴³

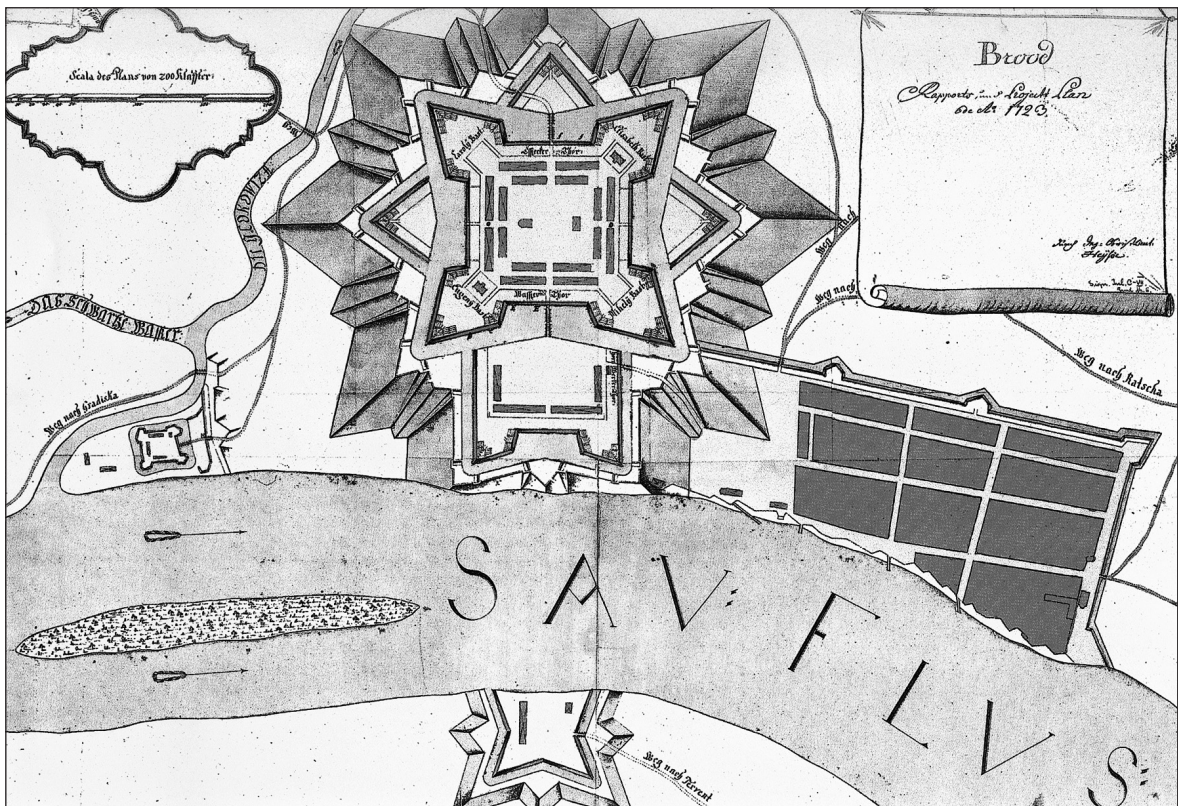
Bila su potrebna desetljeća da bi bila stvorena cijela infrastruktura Sanitarnog kordona! Cijelo to povijesno iskustvo još iščekuje svoje istraživače. Međutim, središnje otvoreno pitanje, neriješeno 1728. godine, bilo je kome će biti povjereno održavanje Sanitarnoga kordona. Iako su raspravljane različite mogućnosti, donesena je odluka da to budu krajišnici. Međutim, sve što je tada bilo učinjeno s time u vezi, dovedeno je u pitanje habsburškim porazom u novom ratu s Osmanlijama od 1736. do 1739. godine. S Beogradskim mirom 1739. godine, nakon što je Habsburška Monarhija izgubila gotovo sve svoje posjedovne stečevine iz Požarevačkog mira 1718. godine, granica se vratila na Savu i učvrstila na Dunavu. Tek tada je bilo moguće početi graditi mrežu čardaka, raštela, kao i svih ostalih brojnih objekata koji su granični kordon i Sanitarni kordon učinili onim što pod ta dva pojma danas podrazumijevamo. Sljedeća tri desetljeća proteći će prije nego što cijeli taj sustav bude funkcionalan.

Sanitetski i krajiški kordon, kada su materijalna infrastruktura i ljudstvo u pitanju, najvećim su se dijelom podudarali jedni s drugima. Doista, vojnopolicijske i sanitarne mjere bile su i načelno i praktično isprepletene jedne s drugima, ali ih se ne bi smjelo izjednačavati jedne s drugima jer su se lagano mogle i razlikovati i praktično, ali i po svojim ciljevima.⁴⁴

Kada je o krajiškom kordonu riječ, njegovi su zadaci bili spriječiti povrede granice s osmanske strane, napose prepade razbojničkih skupina. Ništa manje nije bilo važno sprečavati manje-više stalne pokušaje krijumčarenja, dezertiranja ili emigraciju podanika, kao i kojekakvih »vucibatina« (Krajasich). Stvar je bila u tome da je vojnokrajiški sistem bio vrlo represivan, što je bilo dovoljno da se uvijek iznova stvara masa nezadovoljnika koji su svojim raspoloženjima oduška davali prebjezima na osmansku stranu granice. U vremenima haranja zaraznih bolesti moglo je to biti krajnje opasno, kao što je u nizu slučajeva i bilo. Nikada se ne bi smjelo zaboraviti da je u svakom razdoblju postojanja vojnokrajiškog sustava mnogo ljudi pripadalo i podijeljenim kućnim zadrugama s jedne i druge strane imperijalne granice. Ukratko, stalni nadzor krajiškog i Sanitetskog kordona iziskivao je mnogo ljudi i velika

⁴³ Vodopija, 1978, str. 13-14.

⁴⁴ O tome je u novije vrijeme najviše pisao Peter Krajasich u svojoj doktorskoj disertaciji *Die Militärgrenze in Kroatien*. Vidjeti: Krajasich, Peter. *Die Militärgrenze in Kroatien*. Dissertationen der Universität Wien. Wien, 1974. Krajasich je u svom radu čitavu tu problematiku obradio u poglavlju »Die freibäuerliche Stellung der Grenzer«, u potpoglavlju »Innerhalb der Grenze«, s podjelom na a. Grenzkordon, b. Sanitätskordon, c. Kontumazstationen, d. Regimentsdienst, e. Robotschuldigkeit. (Krajasich 1974: 105-138)

Slika 4: Heiseov izvještajni plan o stanju brodske utvrde, 1723.

umijeća. Budući da je »suhu među« sa strane Karlovačkog generalata i Banske krajine bilo mnogo teže nadzirati, kordonsku i sanitetsku službu velikim su dijelom obavljale posebne vojnokrajiške jedinice, serežani. Na Savi i Dunavu patrolirale su lagane brodice čajkaša (šajkaša). U dravskom i savskom porječju putopisci su i krajem 18. stoljeća obično bilježili: »Ostali deo zemlje, osim nekoliko brežuljaka s obe strane, a osobito na obalama Drave i Save, ravan je i tako nizak da mnoga prostrana ravnica nije jednaka sa običnom visinom vodostaja tih reka; iz toga sleduje da pri izlivanju rekâ ogromna prostranstva bivaju preplavljena vodom, tolika polja ili opustošena ili onesposobljena za obrađivanje i pretvorena u baruštine koje retko, ili čak nikad ne presuše.«⁴⁵

Umjesto zaključka. Posavska krajina od 1718. do 1739. godine, prostirući se s obje strane rijeke Save u Kraljevstvu Slavoniji, primjer je porječja kao krajišta, i to ne samo u području krajnje nepovoljnog za svakodnevni život i rad, nego i u području koje ima vrlo veliko značenje za višestruku prostornu integraciju Habsburške Monarhije kao europske sile na potezu od Jadranskog mora do Karpata, odnosno kao ključno u bilo kakvim pothvatima na europskom jugoistoku. Prekomjerno opterećenje seljaka - krajišnika sa svakovrsnim obvezama prouzrokuje njegovu bijedu, ali i otpor, poput hajdučije, što je proces inkompatibilan s potrebama Habsburške Monarhije da osigura sigurnu i mirnu međunarodnu

⁴⁵ Engel, Franc Štefan. *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*. Matica srpska. Novi Sad, 2003., str. 26.

trgovinu, presudnu za budućnost imperija. Imajući na umu polivalentnost njezinih institucionalnih funkcija, Posavska je krajina isto tako trebala društveno-gospodarsku reformu koja će dugoročnije usmjeriti njezin razvoj prema mogućnosti prilagodba promjenjivim dvorskim interesima.

Summary

Gradual stabilization of the imperial borderlands between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire along the rivers Una and Sava in the period 1718-1739 included far-reaching reforms of inherited military border systems on both sides of the frontier. The first objective of those reforms was the establishment of a strict control of any kind of transborder communication of humans and goods. In order to fulfill it, on both sides of the frontier-line it was necessary to build up a relatively large variety of border institutions and prescribe procedures that would serve military purposes, as well as facilitate authorized communications (travel, trade, health conditions, etc.). As a consequence, a relatively large number of (proto)urban centers emerged on neighboring river banks. In some of its aspects, it was almost »hermetically« closed (Cordon Sanitaire). In some others, it was a transfrontalier area of very intensive human contacts and transcultural transfers. This paper will be accomplished on interdisciplinary basis, primarily grounded in eco-history and urban history of imperial borderlands, focused on the river Sava.

Izvori

Barbarić, J. *Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi I (1706-1787)*. Slavonski Brod, 1995.

Bartenštajn, J. H. baron. *O rasejanom ilirsko-rascijanskom narodu (1761)*. Beograd - Valjevo, 1995.

Bodenstein, Gustav. »Povijest naselja u Posavini god. 1718.-1739.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*. Br. XIX/oktobar-decembar. Sarajevo, 1907.; Br. XX. Sarajevo, 1908.

Čelebi, Evlija, E. *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Veselin Masleša. Sarajevo, 1979.

Engel, Franc Štefan. *Opis Kraljevstva Slavonije i Vojvodstva Srema*. Novi Sad, 2003.

Mažuran, Ive. *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702*. Osijek, 1966.

Mažuran, Ive. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. Osijek, 1988.

Mažuran, Ive. *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*. Osijek, 1993.

Medenica, Radoslav; Aranitović, Dobrilo (pr.). *Erlangenski rukopis. Zbornik starih srpskobrvatskih narodnih pesama. Popularno izdanje*. Nikšić, 1987.

Škrivanić, Gavro (ur.). *Dnevnik Dubrovčanina Mihajla Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 godine*. Beograd, 1952.

Taube, Fridrih Vilhelm fon. *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema...* Novi Sad, 1998.

Literatura

Aličić, Ahmed S. »Razdoblje turske (osmanske) vlasti«. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2 BJE-CRN. Jugoslavenski leksikografski zavod. Zagreb, 1982. Str. 174-189; *Separat SR Bosna i Hercegovina*. JLZ. Zagreb, 1982. Str. 86-101.

Aličić, Ahmed. *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*. Posebna izdanja. Knj. XI. Orijentalni institut. Sarajevo, 1983.

Bösendorfer, Josip. *Agrarni odnosi u Slavoniji*. Zagreb, 1950.

Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata. Sarajevo, 1994; Sarajevo, 1998.²

Csaplovich, Jovann von. *Slavonien und zum Theil Croatien*. 2 Bde. Pesth, 1819.

Ćorović, Vladimir. *Istorija Jugoslavije*. Beograd, 1933.

Delon, Michel (ur.). *Dictionnaire européen des Lumières*. PUF. Paris, 1997.

Dewald, Jonathan. *The European Nobility 1400-1800*. Cambridge University Press, 1996

Donia, Robert J. - Fine Jr, John V. A. *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed*. Harvard, 1994.; *Bosna i Hercegovina - tradicija koju su izdali*. Sarajevo, 1995.

Filipović, Nedim. *Bosna i Hercegovina - najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*. Sarajevo, 1996.; 1997.²

Gavrilović, Slavko. *Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan - Podunavlje u XVIII i XIX stoleću*. Beograd, 1969.

Grmek, Mirko Dražen. »Karantena«. *Medicinska enciklopedija*. Sv. 3. JLZ. Zagreb, 1968., str. 596.

Hadžibegović, Iljas. *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Institut za istoriju. Sarajevo, 2004.

Hadžijahić, Muhamed. »Bune i ustanak u Bosni sredinom 18. stoljeća«. *Historijski zbornik*. Sv. 1980./81. Zagreb, 1982. Str. 99-137.

Hammer, Joseph von. *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*. Sv. 3. Zagreb, 1979.

Handžić, Adem. *Studije o Bosni - historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*. Istanbul, 1994.; *A Survey of Islamic Cultural Monuments Until the End of the Nineteenth Century in Bosnia*. Istanbul, 1996.

Historija naroda Jugoslavije II. Zagreb, 1959.

Horvat, Anđela. *Brakon u kontinentalnoj Hrvatskoj. Barok u Hrvatskoj*.

Hrabak, Bogumil. »Kužne radnje u Bosni i Hercegovini 1463-1800«. *Istorijski zbornik*. God. II. Br. 2. Banja Luka, 1981.

Kašić, Dušan. *Srbi i pravoslavlje u Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj*. Zagreb, 1967.

Rudolf Kiszling, *Die Kroaten*. Köln, 1956.

Klaić, Nada. »Zašto 1733. godine nisu na Banskoj krajini izgrađene kontumacijske kuće«. u: Vodopija, Janko (ur.). *Sanitarni kordon nekad i danas. Zbornik radova simpozija održanog u povodu 250-te obljetnice Sanitarnog kordona. Zadar, 26. do 28. listopada 1978.* Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba. Zagreb, 1978., str. 27-32.

Klaić, Vjekoslav. »Brod na Savi«. *Vienac*. Teč. XI. Zagreb, 1879. (?)

Kljaić, Josip. *Brodsko tvrđava*. Slavonski Brod, 1998.

Knežević, Antun. *Carsko-turski namjestnici u Bosni i Hercegovini (godine 1463-1878)*. Senj, 1887.

Kovačević, Ešref. *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*. Svjetlost. Sarajevo, 1973.

Krajsich, Peter. *Die Militärgrenze in Kroatien*. Dissertationen der Universität Wien. Wien, 1974.

Kreševljaković, Hamdija. »Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini (1463-1851)«. *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine*. Br. 1. Sarajevo, 1949.

Kreševljaković, Hamdija. *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Svjetlost. Sarajevo, 1980.²

Kruhek, Milan. »Oslobodilački ratovi i povijesne granice Hrvatskoga Kraljevstva u međunarodnim državnim ugovorima (od mira na Žitvi do mira u Svištovu 1791.)«. u: *Povijesne granice Hrvatskoga Kraljevstva 1606-1791. Historische Grenzen des Königreichs Kroatien 1606-1791*. Hrvatski institut za povijest - Hrvatski državni arhiv. Zagreb, 2004., str. 7-30.

Kunisch, Johannes (ur.). *Prinz Eugen von Savoyen*. Freiburg - München, 1986.

Lesky, Erna. »Die österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze«. *Saeculum*. Br. 8. Wien, 1957, str. 82-105.

Lovrenović, Dubravko; Sućeska, Avdo; Tepić, Ibrahim; Azinović, Vlado. *Istina o Bosni i Hercegovini - činjenice iz istorije B. i H.* Sarajevo, 1991.

(Sućeska, Avdo. »Osnovne osobenosti položaja Bosne i Hercegovine u osmansko-turskoj državi«. Str. 29-43)

Malcolm, Noel. *Bosnia - A short history*. London, 1994; *Povijest Bosne - kratki pregled*. Zagreb - Sarajevo, 1995. (Osmansko razdoblje, str. 57-161)

Marković, Mirko. *Slavonija. Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*. Golden marketing. Zagreb, 2002.

Matuz, Jozef. *Osmansko carstvo*. Zagreb, 1992.

Močanin, Fedor. »Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787.«. u: Pavličević, Dragutin (ur.). *Vojna krajina: povijesni pregled - historiografija - rasprave*. SNL & Odjel za hrvatsku povijest. Zagreb, 1984., str. 23-56.

Noradounghian, Gabriel (ed.). *Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman*. 3 vols. Paris, 1897-1903.

Pavičić, Stjepan. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Zagreb, 1953.

Pavlović, Drag(oljub) M. »Požarevački mir (1718. g.)«. *Letopis Matice srpske*. Knj. 207. Sv. III. Novi Sad, 1901.

Pelidija, Enes. »Prilike u Bosanskom ejaletu uoči tursko-mletačkog rata 1714-1718. godine«. *Prilozi za orijentalnu filologiju*. Sv. 37/1987. Sarajevo, 1988. Str. 159-172.

Pelidija, Enes. *Bosanski ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog mira (1699-1718)*. Sarajevo, 1989.

Pelidija, Enes. »Osnovni rezultati bosanskohercegovačke historiografije osmanskog perioda (od 1463. do kraja XVIII stoljeća) u posljednje dvije decenije XX stoljeća«. *Prilozi*. Sv. 29. Sarajevo, 2000., str. 89-109.

Pelidija, Enes. *Banja lučki boj iz 1737: uzroci i posljedice*. El-Kalem. Sarajevo, 2003.

Povijesne granice Hrvatskoga Kraljevstva - Historische Grenzen des Königreichs Kroatiens 1606 - 1791. Zagreb, 2004., str. 25-27, 52-55.

Petrić, Hrvoje. *Koprivnica u 17. stoljeću - okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*, Samobor 2005.

Petrić, Hrvoje. *O tipovima seoskih naselja (i njihovu okolišu) u varaždinskoj i koprivničkoj regiji u 18. i 19. stoljeću*, *Ekonomska i ekohistorija*, br. 2, Zagreb-Samobor 2006., str. 89-103.

Petrić, Hrvoje. *Općina i župa Drnje*, povijesno-geografska monografija, Drnje 2000.

Radonić, Jovan. *Rimska kurija i jugoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*. SAN. Posebna izdanja. Knj. CLV. Knj. 3. Beograd, 1950.

Richter, Eduard. »Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine«. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*. Br. XVII/januar-decembar. Sarajevo, 1905.

Roksandić, Drago. *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Zagreb, 2003.

Roksandić, Drago. »Imperijalna granica i sanitarni kordon«. *Ljetopis 2004*. Zagreb, 2004., str. 123-141.

Rothenberg, Gunther Erich. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747*. Urbana, 1960.

Slukan Altić, Mirela. *Povijesna kartografija. Kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Meridijani. Samobor, 2003.

Spaho, Mehmed Dž. »Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima.«. *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*. Sv. 13. Zagreb, 1986. Str. 47-86.

Spaho, Mehmed Dž. »Skradinska nahija 1574.«. *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*. Sv. 16. Zagreb, 1989. Str. 79-107.

Stražičić, Nikola. »Riječka luka. Od malog emporija na ušću Rječine do lučkog sustava na obalama Kvarnera«. u: Dubrović, Ervin (ur.). *Riječka luka: povijest-izgradnja-promet*. Muzej grada Rijeke. Rijeka, 2001., str. 3-62.

Sučeska, Avdo. »Osnovni rezultati bosanskohercegovačke istoriografije o osmansko-turskom periodu i njeni dalji rezultati«. *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945.-1982.)*. ANUBiH. Posebna izdanja. Knj. LXV. Odeljenje društvenih nauka. Knj. 12. Sarajevo, 1983. Str. 37-53.

Sučeska, Avdo. »Obim autonomije Poljica u osmansko-turskoj državi«. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*. Sv. XXXII/1984. Sarajevo, 1985. Str. 279-290.

Šabanović, Hazim. *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*. Sarajevo, 1982².

Šišić, Ferdo. *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb, 1962.

Škrivanić, Gavro. *Dnevnik Mihajila Perišića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718. godine*. SAN. Istorijski institut. Građa. Knj. VII. Knj. 6. Beograd, 1952.

Šunjić, Marko. »Trogirski izvještaji o osvajanju Bosne (1463.-)«. *Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, 1989. Str. 139-157.

Valentić, Mirko. »Bitne odrednice razvoja sanitarnog kordona u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini«. u: Vodopija, Janko (ur.). *Sanitarni kordon nekad i danas. Zbornik radova simpozija održanog u povodu 250. obljetnice Sanitarnog kordona. Zadar, od 26. do 28.*

listopada 1978. Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba. Zagreb, 1978., str. 17-26.

Vodopija, Janko. »Sanitarni kordon nekad i danas«. u: Vodopija, Janko (ur.). *Sanitarni kordon nekad i danas. Zbornik radova simpozija održanog u povodu 250. obljetnice Sanitarnog kordona. Zadar, od 26. do 28. listopada 1978.* Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja grada Zagreba. Zagreb, 1978., str. 9-16

Wagner, W. »Die Sawe und Militär-Kommunität Brood (1692-1873)«. *Mitteilungen der Österreichischen geographischen Gesellschaft.* Bd. 109. H. 2 und 3. Wien, 1983.

Živojinović, Dragoljub. »Požarevački mirovni ugovor u svetlosti političkih zbivanja u Evropi (1715-1720).« *Zbornik Istorijskog muzeja Srbije.* Beograd, 1970.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Scientific Research Journal for Economic and Environmental History

Volumen III / Broj 3
Zagreb - Samobor 2007.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« i »Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec)
Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
(voditelj: prof. dr. sc. Drago Roksandić)

Urednici / Editors-in-chief:

Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin,
Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Nataša Štefanec, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Aleksandar Jakir (Split, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Rijeka, Hrvatska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Nataša Štefanec (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Zagreb, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Meridijani, Marina Skelin

Lektura / Language editing:

Lidija Menges

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2007.

Adresa uredništva / Mailing address:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Na naslovnici:

Splavi na rijeci Dravi pokraj Donje Dubrave 1938. godine

Tiskano uz pomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Grada Zagreba
